

P r i k a z i i o s v r t i

SVJETLO U PODLOZI ŽIVOTA

Ante Periša

UVOD

Ono što se u teoriji znanosti naziva „paradigmama”, sukladno kojima se onda odvija cjelokupno znanstveno istraživanje, prema kojima se interpretiraju svi rezultati, postavljaju se ili opovrgavaju manje obuhvatne teorije i hipoteze, a da same paradigme kao obuhvatne podloge i temelji svega iznimno rijetko dolaze u pitanje, štoviše, čak vrlo rijetko ih uopće budemo svjesni, to bi u području jezika zapravo odgovaralo fundamentalnim slikama, metaforama koje su (podsvjesna) podloga nebrojenim jezičnim izrazima, ali i konceptualiziranju svijeta i nas samih, naših misli, osjećaja, iskustava... Najaktualniji jezikoslovni doprinos tom području svakako jest prepoznavanje i tematiziranje konceptualnih metafora u jeziku, koje služe upravo kao podloga za brojne jezične izraze, a koje (uobičajeno) smatramo doslovnima, jer nismo svjesni njihove fundamentalne metaforičnosti. No pitanje koje ovdje želim tematizirati ide još korak dalje prema istraživanju i povezivanju samih podloga i znanstvenog diskursa (paradigmā) i jezičnih manifestacija u svim mogućim područjima, a što je dobro obuhvaćeno u Blumenbergovoj teoriji „apsolutnih metafora”.

U *Paradigmen zu einer Metaphorologie* Blumenberg svoje razmatranje započinje hipotetskom situacijom da zamislimo da se sve znanje zaista uspije svesti na Descartesove zahtjeve iz njegove „Rasprave o metodi”, osobito na onaj da mora biti „clare et distincte”, obuhvaćeno u jasne i čiste, jednoznačne pojmove (H. Blumenberg, *Paradigmen zu einer Metaphorologie*, str. 7s.). No vrlo brzo se nameće pitanje: Je li uopće načelno moguće udovoljiti tom zahtjevu? Jesu li metaforički izrazi zaista uvijek i svi prevodivi u doslovne izraze? Jesu li metafore samo luksuz, pjesnički ukras i sl. ili pak sadrže i neke elemente koji se već načelno ne mogu nadomjestiti ničim drugim? No ne možemo ovdje ulaziti u prikaz problema metafore i baviti se mnogim pitanjima o njoj, o njezinu mjestu u jeziku, nego se usmjerujemo prvenstveno na ovaj temeljni element koji u bitnome određuje ne samo jezik nego i mišljenje i svaku kategorizaciju svijeta.

I teorija konceptualne (kognitivne) metafore već je pokazala da su metafore neizostavan dio našeg mišljenja, dok teorija apsolutnih metafora ide još dublje ukazujući na te fundamentalne slike, koje ne samo da se manifestiraju u jeziku, ili čak da određuju i samo mišljenje, nego i koje tvore podlogu za pojedinačne fenomene, na kojoj se ti fenomeni tek pojavljuju; odbacivanjem takvih slika nužno bi se isključilo mnoštvo sadržaja koji se ne mogu izreći, a čak ni misliti nikako drugačije nego u tim slikama. Međutim, takve „apsolutne” metafore ne mogu se više prevesti u „logičnost”, njih se ne može nadomjestiti doslovnim, logičkim diskursom, jer se pokazuje rezistentnima spram bilo kojeg pokušaja prevođenja u pojmove. Jedino što se može dogoditi jest zamjena jedne takve metafore nekom drugom, a što onda u povijesnim razmjerima znači modificiranje horizonta smisla i načina promatranja svijeta. Iako se metafore katkad promatraju kao „ostatci” na putu „od mythosa do logosa”, kao predfaze pojmova, Blumenberg nipošto ne dopušta da bi se sve metafore mogle reducirati na taj segment, nego na više primjera upravo detaljno razrađuje i ovu vrst metafora koje svoju snagu pokazuju i u najznanstvenijem i u najlogičkijem diskursu, gdje čitavo znanstveno pojmovlje i tzv. „doslovni” govor upravo žive na podlozi tih temeljnih metafora.

Jedna od najsnažnijih metafora koja do temelja prožima cijelu zapadnu (i ne samo zapadnu) misao svakako je metafora *svjetla*, koju Blumenberg spominje na više mjesta, a u jednom je tekstu (Hans Blumenberg, *Licht als Metapher der Wahrheit*, u: *Aesthetische und metaphorologische Schriften*, Suhrkamp, Frankfurt, 2001., str. 139–171) i zasebno analizira pokazujući razvoj i isprepletenost te metafore s cjelokupnim zapadnim mišljenjem, i to u području filozofije, teologije, ali i drugih znanosti.

1. SVJETLO

Iskustvo svjetla i tame svakako spada u naša primarna, bazična iskustva. S obzirom da se (gotovo) sva spoznaja poistovjećuje s gledanjem i viđenjem, a gledanje, odnosno viđenje ovisi o svjetlu, onda i čovjekova spoznaja u bitnome ovisi o svjetlu. U mraku ne vidimo. Sve je kaotično, nejasno, mutno, neodjelito... Tek sa svjetlošću postoji viđenje, i to, što je jača svjetlost, to je i ono jasnije i pouzdanije. Tek sa svjetlom dolazi razlikovanje (razlučivanje, od *luč*). Tako je svjetlo od fizičkog iskustva poprimilo i spoznajnu dimenziju, a u konačnici i prešlo u područje metafizike gdje se na ovim iskustvenim temeljima života na svjetlu i tami upravo razvio

(često i nesvjesno) čitav metafizički sustav u kojemu upravo svjetlo ima presudnu ulogu. Osim toga, i sam život nerazdvojivo je vezan uz svjetlo, prvenstveno uz sunčevu svjetlost. I to ne samo u znanosti nego se u brojnim i raznim starim mitovima i slikama život veže upravo uz buđenje sunca. Čitava priroda oko nas već u tim slikama ovisi o suncu, pa ne čudi što je svjetlost uskoro postala i sinonim za „život”. Tako od primarnog dualizma između svjetla i tame u nekim drevnim predodžbama, mitovima, religijama, u gnosticizmu, svjetlo je uskoro poprimilo još preciznije konotacije života, snage, istine, spoznaje... što je osobito vidljivo u Platonovoj prisposobi o suncu.

No drugi Platonov puno poznatiji primjer, gdje presudnu ulogu igra upravo svjetlo te se izravno povezuje istina, spoznaja i svjetlo, jest usporedba o špilji (*Država*, 514-517), u kojoj se pripovijeda o (podzemnoj) dugoj špilji u čijem samom dnu u okovima sjede uznici od rođenja okrenuti prema zidu špilje na koji padaju sjene predmeta iza njihovih leđa dok na njih pada svjetlost vatre što gori iza u špilji. Jedino što ti uznici mogu vidjeti jesu upravo sjene na zidu ispred njih koje onda s vremenom počnu smatrati pravom zbiljom, istinskim predmetima, a spoznaju odnosa i kretanja sjena najvišom i istinitom spoznajom. Platon dodaje kako su ti ljudi zapravo posve „slični nama”, jer da se i mi nalazimo u nekoj takvoj situaciji. A onda, jednoga dana, jedan se uznik mukotrpno uspije osloboditi okova, u bolovima ukočen se okrene i ugleda predmete iza sebe i vatru čije sjene zapravo padaju na zid u koji je do tada gledao i smatrao ih istinskom i pravom, jedinom zbiljom. Potom, u svojem usponu i bijegu iz špilje ide sve dalje dok na koncu ne iziđe i van, na sunčevo svjetlo, gdje ugleda stvarne predmete, biljke, životinje okupane u snažnoj sunčevoj svjetlosti, i samo sunce. Naravno, ispočetka je toliko zabljesnut jarkim svjetlom da zapravo ništa ne vidi, sve dok mu se oči ne priviknu te uzmogne gledati sve to obilje pravog bitka što u posvemašnjoj jasnoći sja pred njim izloženo snažnoj sunčevoj svjetlosti, i samo sunce kao ono koje „upravlja sve na vidljivom svijetu i da je na neki način uzrok svemu onome, što je vidljivo”. (516 c)

Ne čudi da se ova Platonova slika zbog bogatstva poruke i sadržaja, zbog svoje prikladnosti, jasnoće i bogatstva smisla tako snažno ukorijenila i prožela čitavu zapadnu filozofiju te je u mnogim aspektima aktualna i danas.

Filozofija je, dakle, od samih početaka duboko prožeta svjetlom. I ta nerazdvojivost filozofije od svjetla, osobito u području metafizike i teorije spoznaje, i to počevši već od predsokratika, pa preko Platona, dijelom i kod Aristotela, Stoe, a potom pogotovo snažno u novoplatonizmu kod Plotina, Augustina, kroz cijeli srednji vijek (oso-

bito Eriugena i Bonaventura, Kuzano...), kroz „pro-svjeti-teljstvo”, sve do Heideggerova središnjeg pojma istine kao „a-letheia-e”, kao otkrivenosti, kao onoga što se pojavljuje i sja („phainesthai”, od grč. „phos” / „svjetlo”), odnosno njegove jezične igre u pojmu „Licht-ung”, kao i kod nespomenutog mnoštva drugih zapadnih velikih filozofa (i teologa), ostavlja dojam kao da cijela zapadna filozofija stoji ili pada ovisno o toj životnoj povezanosti s metaforom svjetla. I tu se još jednom vidi silna snaga upravo tih fundamentalnih slika, paradigma koje u cjelini oblikuju čak i naše iskustvo svijeta, ovih neizbježnih, obuhvatnih metafora u kojima se usustavljuje golemo područje ljudskoga iskustva, zbog čega ih Blumenberg i naziva „apsolutnim” metaforama. Ostavljamo sad po strani mnoge filozofske implikacije apsolutnih metafora, kao i detaljnu analizu ove metafore svjetla (čitatelje rado upućujemo na Blumenbergove radove na tu tematiku), jer se barem kratko želimo još osvrnuti na ulogu te metafore svjetla u kršćanstvu – o čemu postoje brojni izvrsni radovi – te želimo barem nabaciti nekoliko ideja poveznica metafore svjetla s nekim kršćanskim, osobito božićnim elementima.

2. RELIGIJA SVJETLA

Tema svjetla u kršćanstvu sve prožima, sve pro-sijava, posvuda se pojavljuje: od stvaranja svijeta, preko brojnih identifikacija Boga i božanskoga sa svjetlom, osobito u novozavjetnim tekstovima, pogotovo u Ivanov(sk)im spisima. Svjetlo je također važno u liturgiji, primjerice, u nicejsko-carigradskom (i danas važećem, kanonskom) vjerovanju gdje se ispovijeda vjera u Isusa Krista Sina Božjega „Boga od Boga, *svjetlo od svjetla...*”. Tu se izričito i obvezujuće kaže da je Bog „svjetlo”. Treba spomenuti i središnji liturgijski događaj – Uskrs (i sama riječ „Uskrs” krije u sebi sliku svjetla poput riječi istoga korijena: „iskra”, „krijes” i sl.) te centralni liturgijski *Himan uskrsnoj svijeći* (svjetlu) i cjelokupnu uskrsnu liturgiju koja je izgrađena na ovoj podlozi Boga kao svjetla, Isusa kao svjetla. Od nebrojenih mjesta u Bibliji i u kršćanskoj tradiciji te u svim važnijim liturgijskim tekstovima može se gotovo nasumce spomenuti nekoliko mjesta koja pokazuju važnost svjetla u kršćanstvu: Stvaranje svijeta započinje svjetlošću – prvo što Bog stvara biva svjetlost, a potom četvrtoga dana stvara i svjetlila nebeska. Metafora svjetla prožima još mnoštvo mjesta u Starome zavjetu te osobito u Novome. Tako starac Šimun u Hramu uzevši djetesce Isusa u naručje prepoznaje u njemu obećanoga Mesiju te kaže: „Ta vidješe oči moje spasenje tvoje, koje si pripravo pred licem svih naroda: svjetlost na prosvjetljenje naroda”

(Lk 2,30-32). Ili još jedno mjesto gdje se (novorođenog) Isusa identificira sa svjetlom, s Bogom kao onim koji će nadjačati svaku tminu: „Narod što je sjedio u tmuni svjetlost vidje veliku; onima što mrkli kraj smrti obitavahu svjetlost jarka osvanu” (Mt 4,16).

Ili nekoliko (od brojnih) mjesta u Ivanov(sk)im spisima: „Svjetlo istinsko koje prosvjetljuje svakog čovjeka dođe na svijet; bijaše na svijetu i svijet po njemu posta i svijet ga ne upozna” (Iv 1, 9-10). „Ja – Svjetlost – dođoh na svijet da nijedan koji u mene vjeruje u tami ne ostane” (Iv 12,46). Ili: „Isus im na to reče: ‘Još je malo vremena svjetlost među vama. Hodite dok imate svjetlost da vas ne obuzme tama. Tko hodi u tami, ne zna kamo ide. Dok imate svjetlost, vjerujte u svjetlost da budete sinovi svjetlosti’” (Iv 12,35).

Ivanov(sk)i spisi posve su prožeti metaforikom svjetla, a pisani su više u grčkom svijetu i više za grčki obrazovanu publiku, što znači da je ova metaforika (i metafizika) svjetla bila proširena u grčkom svijetu te da je njegovoj publici bila itekako razumljiva, a snaga poruke, koju u sebi prenosi, neupitna. No i mi danas odlično razumijemo značenje ovih rečenica, kao da je ta bazična metafora svjetla, koja im stoji u podlozi, svevremenska. Iskustvo svjetla i tame, dana i noći... očito je toliko fundamentalno i određujuće u ljudskim životima da određene arhetipske spoznaje o tomu svi nosimo. No iako se ovdje, primjerice, govori o svakodnevnim (iskustvenim) pojavama kao što su svjetlost i tama, svi ih bez problema razumijevamo i u puno širem i dubljem značenju, koje u sebe uključuje i metafizičku dimenziju dobra i zla, snage dobra (svjetla), poželjnosti dobra, kao i eshatološke dimenzije u kojoj je sve ispunjeno dobrom (svjetlom)...

3. SVJETLO I BOŽIĆ

Kad je riječ o Isusovu rođenju, opće je poznato kako se i tu javlja svjetlo, i to vizualno već u priči o Betlehemske zvijezdi koja je pratila njegovo rođenje (Mt 2,2-10). A i sam navještaj Isusova rođenja prožet je metaforikom svjetla, kako to pjeva Zaharija: „(...) će nas pohoditi Mlado sunce s visine da obasja one što sjede u tmuni i sjeni smrtnoj” (Lk 1,78-79).

3.1. Staja ili spilja?

Gdje je zapravo Isus rođen? U evanđeljima se uglavnom pojavljuje termin „jasle” na više mjesta i pretpostavlja se da se radilo o nekakvoj staji u Betlehemu, s obzirom da „za njih ne bijaše mjesta u svratištu” (usp. Lk 2,7). Svakako se na više mjesta spominju jasle u

koje ga je majka položila. Međutim, kao što Blumenberg dobro primjećuje, u otačko vrijeme u Istočnoj se crkvi počelo govoriti o „spilji” u kojoj je Isus rođen, a radi se o jednom zanimljivom pomaku.

Naime, sukladno Platonovoj metafori spilje, mi smo poput uznička koji žive duboko pod zemljom lišeni izravne, prave spoznaje svijeta, koji tek gledaju sjene sjenā stvorene kao privid od neke umjetne svjetlosti (vatre) što jadno gori iza njihovih leđa, daleko od svake istinske spoznaje, od prave zbilje, od pravoga svijeta i pravoga svjetla... I onda se Bog rađa izravno u spilji. Više nije potreban trud, bijeg i mukotrpan uspon (pedagoški težak put) iz spilje na svjetlo dana, već Bog izravno sam dolazi (milost) u središte mraka rasvijetliti ljudsku egzistenciju. Svjetlo se pojavljuje upravo *ovdje*. Time je prevladana i Platonova razlika između vatre u spilji i sunca: Svjetlo u spilji sad je istobitno s njegovim izvorom, ono je iskonsko svjetlo, a ne više uzrok stvaranja sjenā u spilji... Unutrašnjost spilje time dobiva i pozitivnu vrijednost: kao individualizirane spilje, sobe, ćelije, klaustri i sl. u srednjem vijeku postaju mjesta susreta s Bogom, mjesta gdje boravi istina, podsjetnik da se sve sad može naći unutra, u nutrini – navodi Blumenberg. Traženje Boga sad se odvija u vlastitoj nutrini, jer svjetlost u duši (usp. primjerice „Fünklein der Seele” kod Eckharta) istovrsna je božanskoj svjetlosti.

3.2. Datum Božića

Dodatan element povezivanja Isusova rođenja sa svjetlom je i sam datum slavljenja Božića. Naime, s obzirom da u evanđeljima nije zapsan datum kad se Isus rodio (za razliku od datuma njegove smrti, 14. nisanā, što po mnogima odgovara 25. ožujka), neki smatraju da je 25. prosinca uzeto kao reakcija na rimski blagdan *Dies Solis invicti* koji je car Aurelian godine 274. uveo na dan 25. prosinca kao dan zimskog solsticija (pobjede sunca nad tamom). Kršćani su pak prepoznali da je njihovo „Nepobjedivo Sunce” sam Isus, pobjednik nad smrću i tamom grijeha i zla. Time bi se ujedno pokrile i sve sunčeve „mijene” u godini: Isusovo rođenje na zimski solsticij, njegova smrt i začće (što je i u skladu s nekim starijim židovskim vjerovanjima da se velikim patrijarsima podudara dan rođenja (začća) i smrti) na proljetni ekvinocij, začće Ivana Krstitelja na jesenski ekvinocij i njegovo rođenje na ljetni solsticij. Valja ipak napomenuti kako i prije toga, već u 2. st., postoji općerašireno vjerovanje da se Isus rodio upravo 25. prosinca. No rođenje Isusa kao „mladog Sunca s visine” još se snažnije istaknulo preuzimanjem poganskoga blagdana *Nepobjedivoga Sunca*.

3.3. Dan Gospodnji

U ovaj scenarij izjednačavanja Krista sa svjetlom (suncem) uklapa se i „pokršćavanje” „dana Sunca” (*dies Solis*) (tj. nedjelje) u „*dies Dominica*” (dan Gospodnji) u vrijeme Konstantina Velikoga, gdje opet Gospodin (Isus) stupa na mjesto „Sunca” kojeg su Rimljani do tada slavili na taj dan (usp. „Sonn-tag” /njem./, Sun-day /engl./ itd.).

ZAKLJUČNE MISLI

Već je iz ovog kratkog pregleda vidljivo koliko je metaforika svjetla duboko utkana u kršćanstvo, ali i u cijelu (zapadnu) kulturu; kako metafora nije tek stvar riječi, nego koliko zapravo u bitnome određuje i sam sadržaj, definira ga, daje mu konture, formu, tako da bez ovih fundamentalnih općeprožimajućih („apsolutnih”) metafora ne bi bilo moguće ni posvijestiti, a kamoli analitički diskurzivno promišljati određene sadržaje. U tom smislu moglo bi se reći kako zapravo ove apsolutne metafore – kako ih naziva Blumenberg – nalikuju velikim (znanstvenim) paradigmama u kojima se stvara prostor za određene fenomene, a ne samo da ih se interpretira polazeći od njih. Metaforika svjetla pokazuje fundamentalnu isprepletenost s čovjekovim iskustvom, s arhetipovima, „urođenim” idejama, pred-rasudama, pred-znanjima, sa svim onim dubinskim slojevima ljudskoga duha, a gdje svjetlo slovi kao nešto najpozitivnije, najveće dobro, sigurnost, nešto vrijedno svakog truda i svake muke.